

Ebu Hanife ve Ali Oğulları

Mehmet ATALAN*

Abstract

Abu Hanifa and the Sons of Ali. Abu Hanifa was the first of the four great imams of the Ahl as-Sunnah.. He was born in Kufa in 80/698. Zayd's movement, in fact, was unable to captivate the hearts of the activist groups because he did not claim to be the Mahdi-an idea which had become so dear to the Supporters. Abu' Hanifa was asked about Zayd's going out, so he said: "His going out was similar to the going out of the Apostle of Allah, may Allah bless him and his family, at the Battle of Badr. "He added: "If I had known that the people would not abandon him as they had abandon his father, I would have fought along side him. However, I helped him with Money, Ibrahim ibn 'Abdullah ibn Hasan ibn 'Ali was recruiting men in order to help his brother Muhammad, who had proclaimed himself the Khalifa in al-Madinat al-Munawwara. When he came to Kufa, it was rumored that Abu Hanifa was helping him. Mansur heard this and had the Imam taken from Kufa to Baghdad.

Key Words: Abu Hanifa, Zayd b. Ali, Ja'far al-Sadiq, Abdullah b. Hasan, Ibrahim b. Abdullah and Muhammad b. Abdullah.

Giriş

Asıl adı en-Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh olan Ebû Hanife, 80/699 yılında Kûfe'de doğmuştur.¹ O, Kûfe ve Bağdat'ta yetişmiş ve 150/767'de vefat etmiştir. Gençliğinde Ebû Amr eş-Şâ'bî(104/722)'nin de teşvikiyile ilimle uğraşmıştır.² Ehl-i Sünnet itikadî görüşlerinin teşekkülünde

* Dr., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

1 Ebû Abdillah Muhammed ibn Sa'd (236/850), *Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-IX, Beirut trz., VI/368-369; Muhammed b. İshâk ibnu'n-Nedim (385/955), *el-Fihrist*, Beirut 1994, 251; Ahmed b. Ali b. Sabit el-Bağdâdî (463/1071), *Târihu Bağdât*, Daru'l-Kütübî'l-Arabi, I-XIV, Beirut, trz., XIII/330; Ebû'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmet Muhammed b. Ebî Bekir ibn Halîkân(681/1282), *Vefâyatü'l-Âyan ve Enbâ'i'z-Zeman*, thk., İhsan Abbas, I-VI, Beirut trz., V/405-415; Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî (748/1347), *Sîyeru A'lâmî'n-Nubelâ*, I-XXV, Beirut 1981-1988, VI/391.

2 el-Muvaffak b. Ahmed el-Mekki (568/1172), *Menâkübu Ebî Hanîfe*, Dâru'l-Kitâbû'l-Arabi, Beirut 1981, 83.

önemli rol oynayan Ebû Hanife, İslâm Toplumunun çoğunuğunun mensup olduğu Hanefî mezhebinin de kurucusudur. Ataları aslen Kâbillidir. Dedesi Zütâ, Kûfe'ye savaş esiri olarak gelmiş, İslâm'ı kabul etmiş ve Benu Teymullah'ın dostça himayesi altında oraya yerleşmiştir.³

Ebû Hanife, Ashabû'r-Re'y adıyla bilinen bir ekolün temellerini atmıştır. O, önce kiraat, hadis, nahiv, şiir, edebiyat, felsefe ve o dönemde revaçta olan diğer ilim dallarıyla meşgul olmuştu.⁴ Daha sonra kelam ve cedel ilmi konusunda uzmanlaşmıştır.⁵ Ebû Hanife'nin bizzat kendisinin kaleme aldığı herhangi bir eserinin olmadığı söylenir.⁶

Ebû Hanife'nin birçok farklı bölge ve ırka mensubiyetinin rivayet edilmesi, babası Sabit'in bütün bu amîan yerlerde bir müddet oturduktan sonra, Kûfe'ye gelip yerleşmiş olmasına izah edilebileceği gibi; diğer büyük ve önemli şahsiyetlerde görüldüğü üzere, farklı ırk ve bölge mensuplarının ona sahip çıkmak istemesiyle de açıklanabilir.⁷

Ebû Hanife, İslâm'ı kabulde ilk sahabiler arasında yer alan, İslâm tarihinin önemli şahsiyetlerinden biri olan, daha çokukken babası Ebû Tâlib'in evinden ayrılarak, Hz. Peygamber'in evine taşınan⁸ ve böylece Hz. Peygamber tarafından hem eğitim hem de genel ahlak ve kültür açısından mükemmel bir şekilde yetiştirilen⁹ Ali b. Ebû Tâlib'i, itikadî problemlere çözüm getiren ilk âlim olarak görülmüş ve onun bu metodundan önemli ölçüde faydalananmıştır.¹⁰ Araştırmamızda, klasik mezhep anlayışına bağlı kalmaksızın ilk dönem kaynaklarından hareketle,

3 Hafizuddin Muhammed b. Muhammed b. Sîhab el-Harîzînî el-Bezzâzîl el-Kerderî, *Menâkıbu Ebî Hanîfe* (Mekke'nin Menakîbî ile birlikte), Dârul-Kitâbû'l-Arabi, Beyrut 1981, I/65, 66. Ebû Hanîfe, esas itibarıyla Sünî akîdenin önemli tezahürlerinin açıkça ifadesinden mesul şümlü bir hâreketin merkezinde idi. Bkz., Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Çev., E. Ruhi Fîğîlî, Ankara 1981, 177.

4 İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 251; Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyîn el-Mes'ûdî (346/957), *Murucu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, I-IV, Beyrut 1997, III/316; el-Mekkî, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 145-147, 162. Ebû Hanîfe, İslâm'ın teşekkül devrinin büyük mütefekkirlerinden biri idi. Bkz., Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 177.

5 el-Mekkî, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 162; ez-Zehebî, *Sîyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, IV/302.

6 Geniş Bilgi için b.kz. Sönmez Kültü, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürçie ve Tesirleri*, TDV, Yay., Ankara 2000, 7-19. Krş., Temel Yeşilyurt, "Fikhu'l-Ekber'e Metodolojik Bir Bakış", *İslâmî Araştırmalar* C: 15 S: 1-2 (2002), 175-184, 176.

7 el-Bağdâdi, *Târihu Bağdât*, XIII/324-325. Ayrıca b.kz., Muhammed Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, çev. Osman Keskioglu, Can Kitapevi, Ankara 1959, 15; Ethem Ruhi Fîğîlî, *Çağımızda İtikadi İslâm Mezhepleri*, Selçuk Yay., VI. Basılı, İstanbul 1993, 60.

8 Ebû Muhammed Abdülmelik ibn Hîjâm (218/834), *es-Süretu îbni Hîjâm*, Çev. Hasan Ege, Kahraman yay., I-IV, İstanbul 1994, I/326-328.

9 Abdulhamîd Hibetullah b. Muhammed b. el-Hüseyîn ibn Ebî'l-Hadîd (655/1257), *Şerhu Nehci'l-Belağâ*, I-VI, Beyrut 1954, I/484-485.

10 en-Numan b. Sabit Ebû Hanîfe (150/767), *el-Alîm ve'l-Müteallim*, nrş., M. Zahid Kevseri, Çev., Mustafa Öz, *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri İçinde*, İstanbul 1981, *Risale*, 69.

Ebû Hanife'nin Ali evladına dönük siyasi desteği ile onlarla olan hoca-hk-talebelik ilişkileri inceleme konusu yapılacaktır.

I. Ebû Hanife'nin Ali Oğullarıyla Siyasi İlişkileri

Ebû Hanife, ömrünün 52 yılını Emevî idaresinde (Halife Abdülmelik b. Mervan ile II. Mervan dönemleri arası) geçirmiştir, bu süre içinde Ali oğullarına yakınlık duyduğu için, Emevilerin Ali oğullarına uyguladığı baskın ve şiddete o da maruz kalmıştır. II. Mervan'ın Kûfe kadılığı veya beytüleminlik teklifini kabul etmeyince hapse atılmıştır.¹¹

Ebû Hanife, Abdülmelik b. Mervan'dan itibaren Emevî halifeleri ile Abbasilerin ilk iki halifesinin yönetimlerine şahit olmuştur. Bu dönemde onun siyasi tavrını belirleyen etkenlerden birisi, bu idarelerin totaliter uygulamaları ve özellikle Ali oğullarına karşı tutumlarıdır. O, siyasi idarenin resmi görevlendirme taleplerini sürekli reddetmekle ve bu yönetimlere karşı ayaklanan Ali oğullarına ilmî, maddî ve lojistik destek vermekle siyasi eğilimini açıkça beyan etmiştir.¹²

Ebû Hanife ve Ali oğulları ilişkisi araştırılırken, ilk planda Ebû Hanife'nin Emevî ve daha sonra da Abbasî siyasetlerini eleştirmesi¹³ ve onların yaptığı zulüm ve kötütlüklerle karşı Ali oğullarına destek vermesi göze çarpmaktadır. Bu durum Ebû Hanife'yi, Emevileri açıktan tenkit etmeye ve onlara karşı Ali oğulları ayaklanmalarına destek vermeye sevk etmiştir. Bundan dolayı onun Hz. Ali ve evladına gösterdiği sevgi ve bağlılığın temelinde, bu yönetmelerin haksız uygulamalarının önemli payı vardır.

Ebû Hanife, gasip ve zorba yöneticilere karşı isyan ederek ayaklananlara destek verilmesi gerektiği konusunda fetvalar vermiştir. Bu çerçevede önce Emevilere karşı Zeyd b. Ali'yi desteklemiş¹⁴ daha sonra Abbasilere karşı Muhammed en-Nefsi'z-Zekiyye ile kardeşi İbrahim b. Abdillah'ın isyanına destek vermiştir.¹⁵ Bunun yanında Zeyd b. Ali(122/

11. İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, VI/368-369; Ali b. Hüseyin b. Muhammed Ebû'l-Ferec el-İsfehânî (356/967), *Mekâtilu't-Tâlibiyîn*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakî, Beyrut 1987, 146; el-Mekki, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 239.

12. Bkz., Ahmet Yaman, "Ebû Hanîfe ve Reel Siyaset", *İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi*, Kur'an Araştırmalar Vakfı, I-II, Bursa 2003, II/31.

13. el-Mekki, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 128; Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Sâid el-Endelûsî İbn Hazîm (456/1064), *el-Fasî fi'l-Milel ve'l-Ehvâ' ve'n-Nihâl*, I-V, Beyrut 1975, V/20-23. Ayrıca bkz., Halim Sâbit Şibay, "Ebû Hanîfe", *MEIA*, IV (1997), 24.

14. Ebû Ömer Yusuf b. Abdîlîb b. Muhammed el-Endelûsî İbn Abdîlber (463/1071), *el-İntîka fi Fedâili's-Selâseti'l-Eimme*, Kahire 1350, 59; el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, XIII/385; Haci Serîf Ahmet Reşit Paşa, "Ebû Hanîfe'nin Siyaset Anlayışı", *Sadeleşüren*, Mevlüt Uyanık, *İslami Araştırmalar dergisi*, C: I, S:1-2 (2002), 259-272, 271.

15. İbn Abdîlber, *el-İntîka*, 59; el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, XIII/385.

739), Muhammed Bakır(114/732), Ca'fer es-Sâdîk(148/765) ve Abdül-lah b. Hasan(145/762) gibi bu aileden önemli şahsiyetlerle görüşüp, akaid konularında karşılıklı bilgi alış-verişinde bulunmuştur.¹⁶

Ebû Hanife, Emevilere karşı çıkan Zeyd b. Ali'nin başarılı olamaya-cağını bildiği halde onu desteklemiştir. Bundan dolayı Erneviler tarafından takibata maruz kalmıştır. Zeyd b. Ali ile teması olanlar takip edilerek, İbn Ebî Leyla, İbn Şubrûme ve Davûd b. Hâlid gibi fakihler toplatılmış ve her birine Ernevi idaresine bağlı olup olmadıklarını anlamak için ayrı ayrı görev teklifi yapılmıştır. Bu arada Ebû Hanife'ye de baş kadılk tekli edilmiş, fakat o bu tekliyi reddetmemiştir. Bu teklinin reddedilmesinden sonra Kûfe valisi İbn Hübeýra(132/750) tarafından hapsedilmiş, bu esnada şiddetli işkencelere maruz kalmıştır. Hapisten çıktıktan sonra Mekke'ye sızmış ve Abbasiler iktidara gelinceye kadar burada kalmıştır.¹⁷

Zeyd b. Ali, Kûfe'de Hişam b. Abdîmelik'e karşı isyan bayrağını açtı-ğı zaman, Ebû Hanife söyle demiştir: "Zeyd'in bu çıkışına, Resûlulah'ın Bedir günündeki çıkışına benziyor."¹⁸ Kendisine Zeyd b. Ali ile birlikte niçin savaşa katılmadığı sorulduğunda, şu cevabı vermiştir: "Beni ondan alıkoyan, halkın yanındaki emanetleridir."¹⁹ Ebû Hanife, Zeyd b. Ali'ye para göndermiş ve insanları ona yardım etmeye çağrırmıştır.²⁰ Kûfe'de Zeyd b. Ali'ye çokça insan bıat etmiştir.²¹ Ebû Hanife'nin kendisine destek vermesini Zeyd b. Ali de çok istemiştir. Ebû Hanife, fukaha-dan kimlerin desteklediğini sormuş, o da, Seleme b. Küheyîl, Yezid b.

16 el-Mekkî, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 38, 41; Muhyiddin Ebî Muhammed Abdulkadir b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye fi Tabakatîl-Hanefiyye*, thk., Abdulfettah Mu-hammed el-Hâlî, I-IV, Riyad 1978, II/454.

17 Bu hususta bkz., Ebû Bekîr b. Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs el-Hanîfe (370/980), *Ahkâmu'l-Kur'an*, Beyrut trz., I/99; el-Bağdâdi, *Târihu Bağdât*, XII/326; el-Mekkî, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, II/3-24; el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye fi Tabakatîl-Hanefiyye*, II/454, 505.

18 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerrîr et-Taberî (310/922), *Târihu'l-Umem ve'l-Mulâk*, thk., Muhammed Ebû'l-Pazl İbrâhim, I-XI, Beyrut 1967, VI/183; el-Mes'ûdî, *Murucu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, III/316; Ebû'l-Ferec el-Isfehânî, *Mekâtilu't-Tâlibiyîn*, 146; el-Mekkî, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 239, 342-343.

19 İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, VI/368.

20 İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, V/250-251; Ebû Muhammed Abdullaห b. Müslim İbn Kuteybe (276/889), *el-Mâ'ârif*, nr., Servet Ukkâse, Kahire 1981, 216; Ebû'l-Ferec el-Isfehânî, *Mekâtilu't-Tâlibiyîn*, 146; el-Mekkî, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 239; Ebû Hasan Ali b. Muhammed Abdülkerim İbnü'l-Esîr (630/1223), *el-Kâmul fit-Târîħ*, nr., Ebû'l-Fidâ Abdullah Kâdi-Mu-hammed Yûsuf ed-Dekkâk, I-X, Beyrut 1987, IV/452 vd; İmâdüddin Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Amîr İbn Kesîr (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Beyrut 1974, IX/329; İbnü'l-İmâd'a göre de, Ebû Hanife, Zeyd b. Ali'ye 30.000 dirhem para göndermiştir. Abdülhayy Ebû'l-Fellâh İbnü'l-İmâd (1089/1678), *Şezerâtu'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*, I-VIII, Bey-rut 1979, I/159.

21 et-Taberî, *Târihu'l-Umem ve'l-Mulâk*, I/171; Ebû'l-Ferec el-Isfehânî, *Mekâtilu't-Tâlibiyîn*, 132. Ayrıca bkz., Ali Sâmi en-Neşşâr, *İslâm'da Felsefi Düşüncenin Gelişimi*, Çev., Osmân Tunç, I-II, İnsan Yay., İstanbul 1999, II/158-159.

Ebî Ziyad, Hâsim el-Berîd ve diğerlerinin desteklediğini söylemiştir.²² Ebû Hanife'nin, Zeyd b. Ali'ye destek vermesi, onun hareketini meşru kabul ettiğini göstermektedir. Bu ayaklanma 122/740'da Zeyd'in öldürülmesiyle sona ermiştir.²³ Daha sonra oğlu Yahya(125/743) Horasan'da ayaklanması ve o da öldürülmüştür. Üst üste gelen bu olaylar Ebû Hanife gibilerin Emevî hilafetini açıktan tenkit etmelerine sebep olmuştur.²⁴

Ebû Hanife'ye göre, zalim yöneticilerin hilafeti geçersiz olup yıkılması gereklidir. Böyle yöneticilere karşı isyan etmek halkın görevidir. Ancak bunun yerine adil bir yönetimin getirilmesi şarttır. Bu çerçevede kendisi Emevî yönetimine karşı siyasi muhalefet safında yer almış, bundan dolayı takip edilmiş, hapse atılmış, sürgün hayatı yaşamış; Emevilerin yıkılmasında rol almıştır.

Bütün bunlardan sonra Ebû Hanife, Ali oğullarının haklarını koruyacağını söyleyen Abbasilerin kuruluşundan memnun olduğu için Kûfe'ye dönerken arkadaşlarıyla birlikte Ebû'l-Abbas es-Seffah'a biat etmiştir. Abbas oğulları, Emevileri Ali oğullarının desteğiyle ortadan kaldırılmışlardır. Bunu yaparken de propaganda olarak Ehl-i Beyt'in intikamı üzerinde yoğunlaşmışlardır. Onların haklarını koruyacak olanların kendileri olduklarını söylemişlerdi. Daha sonra diğer fakihlere vekâleten bir konuşma yaparak Ebû'l-Abbas Seffah biyatını teyit etmiştir. Ancak, Ebû Hanife bu konuşmasında biyatın şartı olarak, adaletten ve doğruluktan ayrılanların, yolsuzluk yapan veya zulmeden iktidarların meşruiyetini kaybedeceğini ileri sürmüştü. Abbasilerin yönetimini ellerine geçirmeleri ile Ali taraftarlarına karşı sürdürülen işkenceler bir süre durdurulmuş olduğundan, Ebû Hanife Abbasilerin aleyhinde bulunmamış, verdiği biate Sâdîk kalmıştı.²⁵ Başlangıçta Ebû'l-Abbas Seffah hakkında olumlu tavırlar içinde olan Ebû Hanife, bu kanaatini değiştirince bir haksızlığa ve adaletsizlige alet olmak ilkesi gereği doğru bildiği hususta ısrarlı olmuştur.²⁶ Bunun için de Ebû Hanife, Abbasiler'in insanlara zulüm ve işkenceye başladığını göründe destegini çekerek muhalefet safına geçmiştir.²⁷ Önemli olan, yönetici-

22 Ahmed b. Yahyâ el-Belâzurî(279/892), *Ensâbu'l-Eşrâf*, III. Kısım, thk. Abdülazîz ed-Dûrî, Beyrut 1978, III/238-239; et-Taberî, *Târihu'l-Umem ve'l-Mulûk*, VII/171; Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, *Mekâtilu't-Tâlibiyîn*, 132.

23 Zeyd b. Ali'nin siyasi faaliyetleri, ayaklanması ve bu hususlarda onu destekleyenlerle ilgili geniş bilgi için bzk. Mehmet Ümit, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi ve Kasıım er-Ressî*, Basılmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003, 86-96.

24 Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, *Mekâtilu't-Tâlibiyîn*, 146; el-Mekkî, *Menâkibü Ebî Hanîfe*, 239.

25 el-Bağdâdî, *Târihi Bağdât*, XII/326; el-Mekkî, *Menâkibü Ebî Hanîfe*, II/3-24; el-Kureşî, *el-Cevâhîru'l-Mudîyye fi Tabakatî'l-Hanefîyye*, II/454, 505.

26 ez-Zehebî, *Menâkibü'l-İmâm Ebî Hanîfe ve Sahibeyhi Ebî Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen*, Darul-Kutubî'l-Arabi, Kahire trz., 17.

27 el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, I/99-100; ibn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ' ve'n-Nihâl*, V/20-23; el-Bağdâdî, *Târihi Bağdât*, XIII/385.

ye itaat ve saygı yüzünden haksızlığa alet olunmamasıdır. Bu gerekçelerle yönetimle işbirliği yapmayı, bir mescit inşaatında kerpiçleri saymak gibi sembolik bir görevin bile yönetime meşruiyet sağlayacağını düşünecek reddeden Ebû Hanife hapiste kalmayı tercih eder.²⁸

Ebû Hanife, Halife Mansur'un kendisini çeşitli yollarla denediğini bildiği halde, fikir ve düşüncelerinden hiç taviz vermedi. Bir defasında Halife Mansur, yönetiminin meşruiyeti hakkında ne düşündüğünü Ebû Hanife'ye sorduğunda, "Dini hakında doğrulu arayan kimse kızmaz. Kendi kendine bir düşünsen, bizi çağırmaktaki gerçek amacının, bütün ümmete, bizim senin politikalara onay verdigimizi reklâm etmek olduğunu biliyorsun. Hilafet, meşveret ve icma ile sabit olur. Oysa sen, saltanat yoluyla geldin. Vicdanında takva bilinci olan kimse bile seni onaylamaz,"²⁹ şeklinde cevap verir.

Ancak daha sonra Abbasilerin Ali oğullarına cephe alması,³⁰ bu aileden Abdullah b. Hasan'ın iki oğlu Muhammed en-Nefsi'z-Zekiyye'nin Medine'de, kardeşi İbrahim'in de Irak'ta ayaklanması sebep olmuştu. Ebû Hanife, Emevi ve Abbasilerin Ali oğullarına karşı tavırlarını eleştirmiş ve Zeyd b. Ali'yi desteklediği gibi, Muhammed Nefsi'z-Zekiyye'yi ve kardeşi İbrahim'i de desteklemiştir.³¹ Abdullah b. Hasan ve çocukları Muhammed en-Nefsi'z-Zekiyye ve İbrahim hilafet iddiasında bulununca, Halife Mansur, Abdullah b. Hasan'ı ve ailesinden pek çok kişiyi hapse atmıştır. Ebû Hanife, Muhammed en-Nefsi'z-Zekiyye(145/762) ve kardeşi İbrahim b. Abdillah(145/762-3)'ın Abbasî halifesi Mansur'a karşı ayaklanması için teşvik edici fetvalar vermiştir.³² Irak'ta Ebû Hanife, Nef-

28 Bu hususta bkz., Mevlüt Uyanık, "İslam Düşüncesinin Teşekkül Döneminde Ebû Hanife'nin Siyasi Duruşu", *İmâm-ı Azam Ebû Hanife ve Düşünce Sistemi*, Kur'an Araştırmalar Vakfı, I-II, Bursa 2003, 119-133, 132.

29 el-Mekkî, *Menâkübu Ebû Hanife*, 43; el-Kerdeñ, *Menâkübu'l-İmamî'l-A'zam Ebû Hanife en-Nunan*, II/16-17; el-Bağdâdi, *Târihu Bağdât*, IX/432. Ebû Hanife'nin din anlayışı hakkında bkz., Mehmet Zeki İşcan, "Taassuba Dayalı Din Anlayışı Karşılarında Ebû Hanife Zihniyet", S: 20, VIII (2004).

30 Ali oğullarının başına gelen bu tür olaylar, onların "Mehdilik" ve "Takiyye" gibi birtakım düşüncelere yönelimlerine yol açmıştır. Bkz. Cemil Hakyemez, "Mehdi Düşüncesinin İtikadîleşmesi Üzerine", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C: III, S: V (2004/1), 133; Hakyemez, "Şii Takiyye İnançının Teşekkülü", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C: III, S: VI(2004), 132.

31 İbn Abdilber, *el-İntika*, 59; el-Bağdâdi, *Târihu Bağdât*, XII/385; Kâdızade Şerif b. Kadi Abdurrahman el-Buhâri, *Menâkübu'l-Eimmeti ve'l-Müctehidin*, Muharrem Efendi Matbaası, İstanbul 1300, 5 vd.; Henry Laoust, *İslâmda Ayrılıkçı Görüşler*, çev., E. Ruhi FIGİLAH, Sabri Hizmetli, Pınar Yay, İstanbul 1999, 99.

32 et-Taberî, *Târihu'l-Umem ve'l-Mulâk*, VI/190; Ebû'l-Ferec el-Isfâhânî, *Mekâtilu'l-Tâlibiyât*, 365 vd. Krş., Ebû Feth Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî (548/1153), *İslam Mezhepleri*, Çev., Mustafa Öz., Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, 160.

su'z-Zekiyye'nin kardeşi İbrahim b. Abdillah'ın hareketini açıkça desteklediği, Müslümanların ona yardım etmesi gerektiği şeklinde fetva verdiği³³ rivayet edilmektedir. Bu durum, Abdullah b. Hasan'ın iki oğlundan Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'nin 145/762'te Medine'de, İbrahim'in de Irak'ta Abbasi hilafetine karşı ayakdanmaları³⁴ üzerine, öldürülerek isyanların bastırılması ve 140/758 yılında beri hapiste olan babaları Abdullah'ın da aynı yıl hapiste ölmesine kadar sürdürmüştür. Ebû Hanife, Abbasi hilafetine karşı olan tavrinu bu olaylardan sonra açıkça ortaya koymaya başlamıştır.³⁵ Hatta İbrahim b. Abdillah'a harp stratejisini anlatmak için bir mektup da yazmıştır.³⁶ Ancak bu mektup Mansur'un eline geçmiş ve kendisinin hapsedilmesinin gerekçelerinden biri olmuştur.

Ebû Hanife, Halife Mansur'un bazı komutanlarına Muhammed b. Abdillah ve İbrahim b. Abdillah isyanlarını bastırmak üzere görev almamaları telkininde bulunmuş ve onlarla savaşmaktan alikoymuştur. Hatta Mansur'un komutanlarından Hasan b. Kahtaba, Ebû Hanife'nin yanına gitmiş ve "Benim vazifem seni öldürmek, tövbe ediyor musun, etmiyor musun?" demiştir. Ebû Hanife de; "Allah bilir ya, sen yaptığından pişman olacaksın. Eğer bir Müslüman ile kendi nefsinı öldürmek arasında muhayyer kalırsan, Müslüman'ı değil, kendi nefsinı öldürmeyi tercih et. Sen, bir daha böyle yapmayıcağına dair Allah'a söz ver. Bu sözünde durursan o senin tövben olacaktır" demiştir. Hasan b. Kahtaba, Ebû Hanife'nin bu sözüne şu cevabı vermiştir: "Dediğini kabul ediyor ve Allah'a söz veriyorum ki bir daha bir Müslüman'ı öldürmeye yeltenmeyeceğim."³⁷ İbrahim b. Abdillah b. Hasan, Halife Mansur'a karşı ayaklanınca Mansur, Hasan b. Kahtaba'ya, Ebû Hanife'ye gidip onu öldürmesini emretmiştir. Kumandan da Ebû Hanife'nin yanına gelince, o, kumanданa daha önce verdiği sözü hatırlatarak şöyle demiştir: "Tövbenin vakti geldi. Sözünde durursan tövbe etmiş olacaksın. Aksi takdirde hem önce ki, hem de sonraki niyet ve fiilinden hesaba çekileceksin." Bunun üzerine kumandan, Ebû Hanife'yi öldürmek için hazırlanmış olduğu

33 Ebû Yusuf Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî (277/890), *Kitâbû'l-Mâ'rife ve't-Târih*, nşr., E. Ziya el-Ömerî, I-II, Bağdat 1974, II/788; et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, VI/183; el-Mes'ûdi, *Murucu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, III/360; Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, *Mekâtilu't-Tâlibiyîn*, 361; el-Mekkî, *Menâkîbu Ebî Hanîfe*, 342 vd.

34 Muhammed ve İbrahim b. Abdillah'ın ayakdanmaları ve bu ayakdanmalarla onları destekleyenlerle ilgili geniş bilgi için bkz. Ümit, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi*, 96-122.

35 et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, VII/643; Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, *Mekâtilu't-Tâlibiyîn*, 359, 361, 364; ez-Zehebî, *Târîhu'l-Islâm ve Tabâkatü'l-Meşâhir ve'l-Alâm*, thk. Ömer Abdusselâm Tedmûri, Beyrut 1997-1999, 43.

36 Bu mektup hakkında bilgi için bkz., Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, *Mekâtilu't-Tâlibiyîn*, 366-367.

37 el-Mekkî, *Menâkîbu Ebî Hanîfe*, 22.

halde sözünde durmuş, Mansur'un yanına giderek şöyle demiştir: "Ben böyle bir işi yapamam. Eğer senin emrinle yaptığım işler Allah'a itaat sayılırsa benim için çok iyi bir şeydir. Eğer masiyyet sayılırsa bu bana yeter." Bunun üzerine Mansur öfkelenmiş, kumandanın kardeşi Hurneyd b. Kahtaba ileri atılarak "Biz bir yıldan beri onun akılu muvazenesinden hoşlanmıyoruz, o saçmamış. Bu işi ben yapabilirim" demiştir. Soğuk-kanlılığını koruyan Mansur, bazı güvendiği kimselere; "Hasan b. Kahtaba'nın yanına fakihlerden kim gelip gitmeli?" diye sormuş. Onlar da; "Ebû Hanife gidip geliyor" demişlerdir.³⁸ Halife Mansur bundan sonra da Ebû Hanife'yi takibe alarak, onun İbrahim b. Abdillah'a maddi ve manevi destekte bulunduğu tespit etmiş ve bundan dolayı ona işkence etmiştir.³⁹ Bunun yanında Ebû Hanife'ye bu gibi isyanlara katılmanın dini hükümleri sorulduğunda, isyanlara katılma yönünde fetvalar vermiştir.

Rivayete göre İbrahim b. Abdillah, Halife Mansur'a karşı ayaklandığı zaman İbrahim b. Süveyd, Ebû Hanife'ye şöyle sormuş: "Farz olan hacci yaptıktan sonra, İbrahim'le beraber ayaklanması mı, yoksa Hacca gitmek mi daha faziletlidir?" Ebû Hanife, "bir gaza elli hacdan daha efdalıdır" şeklinde cevap vermiştir.⁴⁰ Bir başka rivayette ise, bir kadın Ebû Hanife'ye gelerek, "Oğlum, İbrahim b. Abdillah'ın yanına gitmek istiyor, bense buna manı oluyorum, ne dersin demiş," o da, "ona manı olma" demiştir.⁴¹ İbrahim b. Abdillah'la birlikte yöneticiye karşı isyana katılması için oğluna tavsiyede bulunduğu için, oğlunun bu yolda olduğunu söyleyen kadına Ebû Hanife, "keşke oğlunun yerinde ben olsaydım" demiştir.⁴² Göründüğü üzere Ebû Hanife, emri bî'l-maruf ve nehyi anî'l-münker bağlamında zulme karşı silahlı direnişte bulunmak gerektiğini ve bunun peygamberimizin belirttiği üzere şahadetlerin en erdemli olduğunu söyleyerek Zeyd b. Ali, Muhammed en-Nefsü'z-Zekîyye ve kardeşi İbrahim b. Abdillah'ın silahlı muhalefetine yardım edilmesi gerekliliğine dair fetvalar vermiştir.⁴³ Bu nedenle o, icraatını tasvip etmediği yönetimlere karşı aynı tavırın konulması gerektiğini, yakın çevresine de

38 el-Mekki, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 22.

39 el-Buhârî, *Menâkıbü'l-Eimmeti ve'l-Müctehidin*, 5 vd. Ayrıca bkz., Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm*, III/325.

40 Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, *Mekâtilu't-Tâlibiyîn*, 364; el-Mekki, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 343.

41 Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, *Mekâtilu't-Tâlibiyîn*, 378-379; el-Mekki, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 343.

42 el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, I/100; el-Bağdâdî, *Târihu Bağdât*, XIII/385; Ebû'l-Kâsim Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemâherî (539/1144), *Kesâfâ an Hakâki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Akâviîl*, Dâru'l-Mâ'rîfe, I-IV, Beirut 1977, I/309; İmâmu Seyyid Muhsin el-Emin el-Hüseynî el-Âmili, *A'yânu's-Şâfi'a*, thk., Hasan Emin, Dâru't-Taarruf, I-XI, Beirut 1988, II/280.

43 el-Fesevî, *Kitâbü'l-Mâ'rîfe ve't-Târih*, II/788. Ayrıca bkz., Ümit, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi*, 86-96.

tavsiye etmiştir. Merkezi iktidارın politikalarına karşı muhalif tutumunu, resmi görevlendirme tekliflerini kabul etmemekle de göstermiştir.

II. Ebû Hanife'nin Ali Oğullarıyla İlmî İlişkileri

Ebû Hanife'nin Zeyd b. Ali'ye verdiği fetva ve maddi destegin yanında, Ali oğullarından Muhammed Bakır, Abdullâh b. Hasan b. Hasan el-Mahd ve Ca'fer es-Sâdîk'la da bazı ilmi sohbetleri olmuştur. Ancak onun, Tabiîinden olan ustaları arasında kendisinden en çok istifade ettiği şâhis Hammad b. Ebî Süleyman (120/737)'dır. Hammad, Ebû Amr eş-Şâbi(104/722) ve İbrahim en-Nehâî(95/714)'den ders almıştır. Bu ikisi de, Kâdi eş-Şüreyh(78/697), Alkame b. Kays(62/681), Mesruk b. Ecda'(63/682), Esved b. Yezid(95/714)'den ders almışlardır. Bu hocalar da ilmi, Ömer b. el-Hattâb, Ali b. Ebî Tâlib, Abdullâh b. Mes'ud ve Abdullâh b. Abbas'dan almışlardır. Bu silsilede görüldüğü üzere Ebû Hanife'nin temsilcisi olduğu Küfe ekolünün ilmi, Abdullâh b. Mes'ud ve Ali b. Ebî Tâlib'e kadar uzanmaktadır.⁴⁴ Ayrıca Ebû Hanife, Abdullâh b. Abbas'in kölesi İkrime ve Abdullâh b. Ömer'in azaldı kölesi Nâfi vasıtasiyla adı geçen sahabelerin ilmine varis olmuş, Mekke fakihı Atâ b. Ebî Rebâh'tan da uzun süre ders almıştır. Onlar vasıtasiyla Mekke ve Medine ilmini, özellikle Hz. Ömer ve Abdullâh b. Abbas gibi fakih sahabelerin görüş ve fetvalarını öğrenme imkânı bulmuştur.⁴⁵ Çeşitli vesilelerle Zeyd b. Ali, Muhammed Bakır, Abdullâh b. Hasan b. Hasan el-Mahd ve Ca'fer es-Sâdîk gibi bir çok Ali evladının yanında Malik b. Enes, Süfîyân b. Uyeyne ile de görüşerek onlarla bilgi ve fikir alışverişinde bulunmuştur.

Ebû Hanife, Havaric, Cehmiyye, Kaderiye, Mutezile, Müşebbihe ve Mürcie gibi itikadî mezheplerin teşekkür ettiği bir dönemde yaşamış olup, itikadî konulardaki görüşleri ile Ehl-i Sünnet kelâminin oluşmasına zemin hazırlamıştır.⁴⁶ Onun düşünce dünyasında Ali b. Ebî Tâlib, Zeyd b. Ali, Muhammed Bakır, Ca'fer es-Sâdîk gibi Ali oğullarının önemli bir yeri olmuştur.⁴⁷ Ebû Hanife, Ali oğullarıyla ilişkilerini bu şekilde sürdürürken, çağdaşı olan Ca'fer es-Sâdîk'la ilişkileri daha ileri bir safhada olmuştur. Çünkü Ebû Hanife ve Ca'fer es-Sâdîk'in siyasi, fikhî ve kelâmi konularda karşılıklı diyalogları olmuş ve birbirlerini takdir eden ifadeler

44 el-Mekki, *Menâkübu Ebû Hanife*, 148-150. Ayrıca bkz., Hayrettin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, Nesil Yay., İstanbul 1989, 183; Şibay, "Ebû Hanife", 21, 22.

45 el-Mekki, *Menâkübu Ebû Hanife*, 148-150. Ayrıca bkz., Muhammed Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, 67.

46 Bkz., Yeşilyurt, "Fikhu'l-Ekber'e Metodolojik Bir Bakış", 176.

47 Bkz., İlyas Çelebi, "Risaleleri ve İtikadî Görüşleri ile Ebû Hanife", *İslâmî Araştırmalar Ebû Hanife Özel Sayısı*, 15:1-2 (2002), 63-81, 63-64.

kullanmışlardır. İlk dönem kaynaklarına bakıldığında, Ebû Hanife'nin Ca'fer es-Sâdik'la karşılaşmasının, Halife Mansur döneminde olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁸

Ebû Hanife ile Ca'fer es-Sâdik aynı asırda yaşamış⁴⁹ ve bazı kaynaklara göre Ebû Hanife, Ca'fer es-Sâdik ile aynı yaşta olmakla birlikte ondan ilim almış ve onu insanların en bilgini olarak kabul etmiştir.⁵⁰ Ebû Hanife, Ca'fer es-Sâdik hakkında, "insanların en bilgini, müctehitlerin ihtilaflarını en çok bilen kimse olup ve bundan daha fakih bir kimse görmedim"⁵¹ derken, Ca'fer es-Sâdik da Ebû Hanife ile ilgili olarak: "Ebû Hanife halkın en fakihidir"⁵² demiştir.

Başka bir rivayette, Ca'fer es-Sâdik, Ebû Hanife'ye şu soruyu sormaktadır; Allah'ın kitabından bir nas ve Peygamberden de bir haber bulmadığın bir meselede ne yaparsın? Ebû Hanife de onu, benzerini bulabildiğim birisine kıyas ederim, dedi. Ca'fer Sâdik, ilk kuyası yapan şeytandır. Nitelim Şeytan, ben Adem'den daha hayırlıyım. Çünkü beni ateşten, onu ise çamurdan yarattı demiş ve ateşi çamurdan daha üstün bir unsur kabul etmiştir. Böylece bu davranışını, onun rezil, rüsvay edici azapta ebedi kalmasına sebep olmuştur. Ebû Hanife, Ca'fer es-Sâdik'a yaptığı kıyasın, tamamen Sünnet'e uygun olduğunu, Muhammed Bakır'ın da aynı suçlamada bulunduğu ifade etmiştir. Örnek olarak da Muhammed Bakır'a verdiği cevapların ayısını vermiştir.⁵³

Ebû Mutî el-Belhi'de, Ebû Hanife ile Ca'fer es-Sâdik arasındaki kıyasla ilgili başka bir tartışmayı nağdetmektedir; "Bir gün Kûfe camiinde Ebû Hanife'nin yanında oturuyordum. İçeriye Süfyanı's-Sevri, Mukatil b. Hayyan, Hammad b. Seleme, Ca'fer es-Sâdik ve diğer âlimler girdiler ve Ebû Hanife ile konuşarak şöyle dediler: "Bize ulaştığına göre sen dinde çok kıyas yapıyormussun. Bu yüzden senin hakkında korkuyoruz. Ebû Hanife onlarla Cuma sabahının zevaline kadar münazara ederek görüşünü arz etti ve şöyle dedi: "Ben önce Allah'ın kitabıyla, sonra sünnetle amel ederim. Daha sonra sahabenin üzerinde ittifak ettiği hükümleri,

48 el-Mekkî, *Menâkübu Ebî Hanîfe*, 148; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, II/257-258; ez-Zehebî, *Tezkîrâtu'l-Huffâz*, I-IV, Haydarabad 1956, I/107.

49 Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed el-Bağdâdi (429/1037), *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Çev. Ethem Ruhi Fiğlahı, TDV., Yay., II. Baskı, Ankara 2001, 150.

50 Ahmed b. Abdîllâh b. Ahmed b. İshâk b. Mûsâ Ebû Nuaym el-İsfahânî (430/1038), *Hilyetü'l-Evliyâ' ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, I-X, Misir 1932-1938, III/198-199; Mustafa Şek'a, *Eîmetü'l-Erba İmamu Azam Ebî Hanîfe*, Daru Küttûbi's-Salamet, Kahire trz., I/57.

51 el-Mekkî, *Menâkübu Ebî Hanîfe*, 173; ez-Zehebî, *Tezkîrâtu'l-Huffâz*, I/157.

52 Zafer Ahmed el-Osmanî et-Tehânevî, *Kavâidîfî Ülümî'l-Hadîs (Mukaddimetü İlai's-Sünnet İçinde)*, thk. A. Ebû'l-Gudde, Karaçi trz., 199.

53 el-Mekkî, *Menâkübu Ebî Hanîfe*, 143. Ayrıca bkz., Ahmed Emîn, *Duha'l-Îslâm*, III/264.

ıhtilaf ettiği hükümlere takdim ederim. Ancak bundan sonra kuyas yaparım." Bunun üzerine hepsi kalkarak Ebû Hanife'ye sarıldılar ve sen 'seyidü'l-ulemasın' dediler.⁵⁴ Buna benzer bir konuşmanın Muhammed Bakır'la Ebû Hanife arasında cereyan ettiği, Muhammed Bakır'ın, "kuyas-la din değiştirdiği" ithamına karşı Ebû Hanife'nin çeşitli sorular yönelterek bu ithamı reddettiği ve Muhammed Bakır'ı ikna ettiği belirtilir.⁵⁵ Görülüyor ki aralarında Ca'fer es-Sâdîk'in da bulunduğu bir ilim heyeti-nin Ebû Hanife'nin ders verdiği camiye giderek, onu sorguya çektiği ve yanından memnun olarak ayrılmış olduğu rivayet edilmektedir.

Halife el-Mansur, Ebû Hanife'ye, insanlar Ca'fer b. Muhammed'e hayranlık duymaktadır. Ona sormak üzere en zor meseleleri tespit et dedi. Ebû Hanife, kirk soruyu tespit etikten sonra, Hire'de Mansur'un huzuruna gittiğini, ifade etti. Ca'fer es-Sâdîk onun sağında oturuyordu. Halife oturmamı istedî ve Ca'fer'e dönüp beni gösterdi. İşte bu Ebû Hanife'dir, dedi. Ca'fer es-Sâdîk da evet dedikten sonra, halife bana dönüp, Ey Ebû Hanife, sorularını Ca'fer es-Sâdîk'a sor, dedi. Ben de hazırladığım soruları tek tek ona sordum ve netice de Ca'fer es-Sâdîk, kirk meselenin hepsini de cevaplandırdı.⁵⁶ Bunun üzerine Ebû Hanife, onun bu bilgisi-nin karşısında, ben ondan daha fakihini görmedim demiştir.⁵⁷

Ca'fer es-Sâdîk ve Ebû Hanife aynı dönemde yaşamış, birbirinin akrabası iki büyük âlimdir. Doğum tarihleri aynı olmakla beraber, Ca'fer es-Sâdîk, Ebû Hanife'den iki yıl önce vefat etmiştir. Aynı zaman diliminde ve birbirine yakın muhitlerde yaşamış âlimlerin, özellikle ilmi alandaki diyaloglarının olması normal olup, ilmi ilişkileri kaçınılmaz olmuştur.⁵⁸ Ebû Hanife'nin Ca'fer es-Sâdîk'tan ilim aldığınu ve Ebû Hanife'nin talebeleri yoluyla, diğer mezhep imamlarının da Şia imamlarının ilmine varis oldukları iddia edilmiştir.⁵⁹ Fakat Şia'nın bu görüşünü İbn Teymiyye reddederek şöyle demiştir: "Bu en düşük ilim sahibinin bilebile-

54. Abdulvehhâb eş-Şâ'rânî, *Kitâbu'l-Mîzân*, Matbaatü'l-Tekaddümî'l-İlmîyye, I-II, Mısır 1321, I/53.

55. el-Mekkî, *Menâkübu Ebî Hanîfe*, 143. Buna benzer başka bir rivayette de Ca'fer es-Sâdîk, Ebû Hanîfe'yi uyarmaktadır. Rivayet için bkz., Ahmed b. Ali b. Sabit el-Bağdâdi (463/1071), *Şerefu Ashabi'l Hadîs*, thk. M. Said Hatipoğlu, Ankara Üniversitesi İslâhiyat Fakül-tesi Yay., Ankara 1971, 76.

56. ez-Zehebî, *Sîyeru A'lâmî'n-Nubelâ*, II/257-258; ez-Zehebî, *Tezkîratü'l Huffaz*, I/107.

57. el-Mekkî, *Menâkübu Ebî Hanîfe*, 148.

58. el-Mekkî, *Menâkübu Ebî Hanîfe*, 40; ez-Zehebî, *Sîyeru A'lâmî'n-Nubelâ*, VI/256. Ayrıca bkz., Abdükkadir Evgin, "Hanefî ve Ca'ferilerin Hadis Anlayışlarına Karşılaştırmalı Bir Bakış", *İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi*, Kur'an Araştırmalar Vakfı, I-II, Bursa 2003, I/435-449, 439.

59. el-Mekkî, *Menâkübu Ebî Hanîfe*, 38, 40-43.

ceğî bir yalandır. Çünkü Ebû Hanife, Ata b. Ebî Rebah ve Hammad b. Süleyman gibi yaşa onlardan daha büyük kimselerden ilim almıştır.⁶⁰ Halife el-Mansur 136-158/754-775 tarihleri arasında halifelik yapmıştır. Ca'fer es-Sâdîk ve Ebû Hanife'nin tartışmaları, O'nun halifeliği döneminde geçtiğine göre hem Ebû Hanife hem de Ca'fer es-Sâdîk en az 56 yaşındaydılar. Hatta daha fazla olmaları ihtimali de vardır. Çünkü Ebû Hanife'nin Ca'fer es-Sâdîk'a Halife Mansur'un isteği üzerine hazırladığı kurk soruyu ne zaman sorduğu bilinmemektedir. Bu rakam, Halife Mansur'un halife oluşunun ilk yılı itibarıyledir. Olgun yaşıma gelmiş bir kişinin, hem de kendi yaşındaki bir kimseden ilim öğrenmesi veya o kimse nin talebesi olması biraz düşündürücüdür. Belki Ebû Hanife, Ca'fer es-Sâdîk'in ilminden istifade etmiş ve bazı konularda fikrini almış olabilir. Ama bu olayda anlatıldığı gibi, Ebû Hanife'nin onun öğrencisi olması imkânsız gözükmemektedir. Zira bir talebenin hocasını imtihan etmesi en azından görgü kurallarına aykırıdır. Ebû Hanife'nin, Ca'fer es-Sâdîk'in talebesi oluşu konusu, yaygın Şii propagandasından izler taşımaktadır.

Sonuç

Ali b. Ebî Tâlib'in soyuna büyük sevgi besleyen Ebû Hanife'nin görüşleri, dönemindeki halifelerin memnuniyetsizliğine sebep olmuş, hatta onu takip ettirmek üzere peşine adamlarını takmışlardır. Ebû Hanife'nin yaşadığı dönemde hem Emeviler hem de Abbasilerin, Ali soyuna yaptıkları kötülıklar, onun üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Bu sebeple Ebû Hanife, Zeyd b. Ali ve oğlu Yahya b. Zeyd'in Emevi yönetiminin; Muhammed b. Abdillah en-Nefsü'z-Zekiyye ve kardeşi İbrahim'in Abbasî yönetiminin yaptıkları zulümlere karşı ayaklanmalarını maddi ve manevi açıdan desteklemiştir. Ebû Hanife, Zeyd b. Ali, Muhammed Ba-kır, Abdullâh b. Hasan ve Ca'fer es-Sâdîk gibi âlimlerle görüşerek bilgi ve fikir alışverişi içinde bulunmuştur. Ebû Hanife ve Ca'fer es-Sâdîk arasındaki ilişkiyi hoca talebe ilişkisi değil de, çağdaş iki âlim ilişkisi olarak kabul etmek gerekmektedir. Şu da bir gerçektir ki, Ca'fer es-Sâdîk, Ebû Hanife'ye "Irak Fâkihi" unvanıyla hitap etmiş ve ona karşı bir âlim muamelesiinde bulunmuştur. Hiç bir zaman bir talebe muamelesi yapmadır. Ebû Hanife'nin Ali ve soyuna gösterdiği sevgi ve bağlılığın temelinde, haksız idareye ve zulme tepki vardır, diyebiliriz.

60 Ebû'l-Abbas Takiyuddin Ahmed b. Teymiyye(728/1327), *Minhâcu's-Sünneti'n-Nebeviyye fi Nakdi Kelâmi's-Şîati ve'l-Kaderiyye*, thk. Muhammed Reşad Sâlim, I-IX, Riyad 1986, VIII/ 531-532.